

Олексій Ясє,

кандидат історичних наук, науковий
співробітник Інституту
історії України НАН України

Зазвичай під дослідницькою темою розуміють коло пов'язаних між собою подій, явищ, процесів та фактів, виділених за певним принципом і обмежених хронологічно-просторовими межами. Втім тема визначає лише загальний напрям і предметну область дослідження, що передбачає наявність проблеми або проблематики, розробка якої і становить зміст наукової студії. Саме проблематика конкретизує наукові пошуки, визначає спрямованість бібліографічної та джерелознавчої евристики (пошук необхідної літератури і джерел), зумовлює вибір відповідного методологічного інструментарію.

Проблема – це чітко сформульоване завдання із розв'язання суперечностей та встановлення зв'язку між відомим і невідомим знанням у предметній області, яка окреслена темою дослідження. У найпростішому розумінні проблема – це те, про що хоче дізнатися дослідник, тобто завдання, яке вирішується у процесі виконання дослідження. Власне, визначення завдання й означає формулювання проблеми.

Вочевидь, у межах будь-якої теми є принаймні кілька потенційних проблем, а отже, кілька імовірних варіантів виконання та побудови роботи. Від вибору пріоритетності певної проблеми та її відповідного формулювання залежать перспектива і шляхи виконання дослідження. Водночас формулювання проблеми не тільки дає змогу оцінити можливі варіації дослідження, а й уточнити та скоригувати саму тему.

Вибір теми є початковим та вихідним пунктом будь-якого дослідження. Складно навіть уявити те поєднання інтелектуальних впливів, психологічних поворотів мислення, соціокультурних обставин, зрештою, звичайну кон'юнктурно-прагматичну мотивацію та безліч інших чинників, які спонукають ученого до того чи іншого вибору. Недарма вважається, що проблемно-тематичний спектр наукових студій найкраще відображає індивідуальні творчі риси, нахили та уподобання дослідника. Адже у процесі вибору виявляється потенціал науковця, його здатність до

З МЕТОДИКИ ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

(кілька думок щодо вибору теми і формулювання проблеми)

самообмеження та коригування первинних задумів, особливості мислення, зокрема схильність до розробки абстрактно-теоретичних або, навпаки, практично-конкретних питань.

Взагалі процес вибору потребує від ученого неабиякого психологічного напруження та мобілізації інтелектуальних зусиль, оскільки значною мірою визначає зміст і спрямованість повсякденної праці на тривалий час. Так, давньоримський поет Квінт Гораций Флакк ще у I ст. до н. е. застерігав тогочасних авторів від поспішного вибору теми. «Всякий письменник предмет обирай відповідно до сили. Довго розглядай, пробуй, як ношу, чи піднімуть плечі», – зазначає Гораций у своєму знаменитому творі «Наука поезії» [1]. Відтак узагальнення та міркування стосовно вибору тематики конкретного дослідження є досить умовними.

Одним із найпоширеніших та типових варіантів вибору є *тематика історичних студій, пов'язаних із «навколишнім середовищем» побутування вченого*. Це – історія малої Батьківщини, історія роду чи родини, історія інституцій, організацій та установ, де працював дослідник, перебіг подій, очевидцем або учасником яких він був, тощо. Така тематика характеризується його особистою зацікавленістю, що часто виникає ще у дитячі або юнацькі роки і спонукає майбутнього науковця до перших розвідок, які з плином часу трансформуються у певне коло наукових інтересів та уподобань.

Із розробки таких тем розпочали свій шлях в історичній науці чимало визначних учених. Ось як описує у своїй науковій автобіографії витоки зацікавлень до історико-генеалогічних студій визначний український історик Олександр Оглоблин. «Інтерес до історії, спочатку до *генеалогії* (виділення Оглоблина. – О. Я.), історії родів, насамперед мого роду з'явився в мене дуже рано... – згадував він. – Це сталося вдома, в умовах родини. Майже щороку, влітку, їздив я на свою батьківщину – Сіверщину, спочатку до маєтку, який належав тітці моєї матері Ользі

Осипівні Короткевич (народженій Савицькій) в Новгородсіверському повіті (с. Івот), а потім, коли той маєток був проданий, до міста Новгорода-Сіверського (або Новгородка, як його в нас усі звали), де мати моєї матері – Анна Осипівна Лашкевич (нар. Савицька) мала власний будинок. Саме в тому родинному оточенні і на рідній землі зацікавився я своїм походженням і своїм родом. Все якнайбільше сприяло цьому. Навколо були родичі, ближчі і далші, матері й батька. На цвинтарі лежали їх – мої – предки, про яких так багато розповідала мені моя бабка Анна. На стінах висіли їх портрети. У старовинних шухлядах лежали фамільні документи, починаючи з XVIII століття. Старі меблі, картини, посуд тощо – все дихало старовиною, такою живою й такою рідною. Я став записувати розповіді «баби Анни», як вона себе називала. Це було перше знайомство моє з моїм родом – початок мого інтересу до генеалогії й майбутніх студій над нею» [2].

Подібні прецеденти стосовно дослідницької тематики простежуємо у біографіях багатьох учених. Наприклад, початки наукових студій про козаччину знаменитого історика XIX ст. Миколи Костомарова пов'язані з його службою у Сьомому Кінбурнському драгунському полку, який квартирував у Острогозьку. В архіві цього повітового містечка Воронежської губернії Костомаров віднайшов старі справи козачого полку. Наслідком такої зацікавленості стала перша рукописна студія Костомарова «Историческое описание острогожского слободского полка», підготовлена у 1837 р. Вона була конфіскована під час його арешту 1847 р. у справі кирило-мефодіївських братчиків і досі належить до творів, доля яких не з'ясована [3].

Взагалі дослідницькі теми, що постали з «навколишнього середовища», мають як свої переваги, так і недоліки. Насамперед підвищена особиста зацікавленість дослідника, певною мірою його належність до цього середовища дають змогу виявити маловідомі, а часто-густо несподівані відомості з обсягу предмета дослідження, які залишилися поза увагою інших науковців.

Утім, з іншого боку, така перевага містить і потенційну загрозу для дослідника, яка криється у надмірній ідеалізації предмета, що істотно впливає на виваженість та об'єктивність оцінки історичного матеріалу, а зрештою, і на результати наукової студії.

Розмаїття проблем предметної області будь-якої теми містить величезний потенціал для її

розробки, зокрема для нових інтерпретацій та реконструкцій емпіричного матеріалу, висування модерних концептуальних підходів тощо. Ця теза справедлива не тільки щодо тематики, яка відносно недавно з'явилася в історичній науці, а й для тем, що тривалий час висвітлювалися у студіях доакадемічної та академічної доби і стали класичними на теренах української історіографії. Відтак досить часто складалося оманливе враження про вичерпаність, а іноді навіть про конечність старих та традиційних тем.

Зазначені інтелектуальні стереотипи й спричинилися до появи цікавого феномену, який можемо назвати «новим життям старої теми». Прикладів «нового життя» досить багато як у національній, так і в європейській науці. Приміром, тема Мазепи та мазепинців, яка побутувала в українській історичній думці впродовж кількох століть, неодноразово збагачувалася новими проблемними лініями, джерельним матеріалом та численними інтерпретаціями фактографічних відомостей.

Один з таких поворотів у розробці цієї теми пов'язаний зі «шведськими сюжетами» мазепіани, які ввів до наукового обігу наприкінці 30-х років XX ст. самобутній і талановитий історик Борис Крупницький. Слід зазначити, що до шведських джерел зверталися й попередники Крупницького, зокрема учень Володимира Антоновича Никандр Молчановський [4]. Проте вони або робили це епізодично та вибірково, або розробляли проблематику домазепинської доби. Натомість Крупницький розпочав систематичну розробку цієї проблематики.

За порадою свого вчителя та старшого наставника Дмитра Дорошенка він спеціально вивчив шведську мову для опрацювання оригінальних джерел у Стокгольмському державному архіві. Епізод своєї творчої біографії, який спонукав його до вивчення шведської наукової літератури та джерел, Борис Дмитрович описав у своїх споминах про Д. Дорошенка.

«Здається, Дмитро Іванович і я йшли вулицями Берліна на якийсь виклад, – згадував Крупницький, – і ось по дорозі мій принципал і звертається до мене: «Знаєте що, Борисе Дмитровичу? Ви тепер працюєте над добою Мазепи, і я від усього серця вітаю ці студії. Але як би було добре, коли б Ви розширили Ваші студії і почали вивчати шведську мову, таку потрібну саме для цієї доби! Повірте мені, нам так мало відома науково-історична

шведська література, а ще менше архівні джерела, включно до давно вже видрукованих. Є тепер і добра нагода ввести Вас у перші основи шведської мови. Я познайомився з одною милою шведкою, панною Т., бібліотекаркою з Гетеборга, яка тепер одержала наукове відрядження до бібліотек Берліна, і вона напевно захоче Вам допомогти» [5].

Своєрідним підсумком великої дослідницької праці Крупницького стала низка розвідок, у яких постать Мазепи була представлена у світлі шведської історіографії та джерел [6]. Так, завдяки введенню нового джерельного матеріалу в студіях з мазепинської тематики був започаткований «шведський» проблемний ракурс.

Утім нові проблемні варіації у «старих темах» з'являються не тільки з появою незнамого або маловідомого емпіричного матеріалу, а й у результаті його новітніх інтерпретацій та реконструкцій. Зокрема, у відомій монографії Ореста Субтельного «Мазепинці» (англомовне видання – Нью-Йорк, 1981; українське – К., 1994), ця тема розглядається у компаративному (історико-порівняльному) контексті антироялістських рухів XVII–XVIII ст. у Західній та Східній Європі [7].

Таким чином, проблемне поле мазепіани розширилося з появою нових компаративних інтерпретацій. Зазначені метаморфози щодо проблемного діапазону студій з мазепинської проблематики свідчать про великий теоретичний та емпіричний (джерельний) потенціал для історичних досліджень навіть з обсягу «старої тематики».

Взагалі вибір тематики досліджень щонайтісніше пов'язаний із особою вченого, його інтелектуальними нахилами, світоглядом та ерудицією. Саме вони, підкреслюю, становлять основу для творчої уяви та фантазії дослідника, внаслідок яких народжуються інтуїтивні припущення та оригінальні гіпотези, а врешті-решт – і самобутня тематика та проблематика досліджень.

До таких результатів роботи творчої уяви варто віднести й появу *тематики, запозиченої за методом аналогії* з інших галузей та дисциплін, перенесеної з одного предмета дослідження на інший, і под.

Під аналогією звичайно розуміють висновок або припущення, зроблене на підставі подібності або схожості предметів, явищ, фактів тощо. У випадку з вибором теми за аналогією йдеться не стільки про подібність предмета дослідження (хоча і останнє має значення), скільки про відповідне спряму-

вання наукового мислення, про спосіб думання вченого, що створює нову проблемну ситуацію. Відтак аналогія виступає як запозичення, переосмислення, екстраполяція та адаптація певних ідей до історичного матеріалу іншої предметної області, яка поглиблює або розширює тематичні межі, що склалися в науці.

Часто за аналогію править визначна дослідницька студія, яка здобула популярність та визнання у науковому середовищі. Так, у 1980 р. відомий український учений, нині іноземний член НАН України Омелян Прицак використав метод аналогії для вибору тематики та формулювання провідної проблематики своєї розвідки «Що таке історія України?» [8]. За своєрідний орієнтир було взято студію відомого французького історика, представника другого покоління школи «Анналів» Фернана Броделя «Що таке Франція?», над якою він працював наприкінці 70-х – на початку 80-х років XX ст.

У зазначеній праці було сформульовано концептуальні питання французької історії шляхом виявлення сутнісних просторово-часових змін, а предмет дослідження розглядався у світлі різних наук про людину (географія, антропология, демографія, політологія, культурологія, соціологія, дослідження ментальностей та ін.) [9]. Цей підхід був застосований до історії України і спричинився до дискусії в українській зарубіжній історіографії 80-х років минулого століття [10].

Так, наприклад, з'явилася дефініція української історії у контексті західноєвропейської інтелектуальної традиції, запропонована О. Прицаком: «Історія України – це не історія української етнічної маси (етнізм не є об'єктом історії), а міряне лінарним часом минуле всіх типів держав, що існували на теперішній українській території в минулому, та їх носіїв (еліт), політично свідомих спільнот («політичних українців») та перейнятих розвинутих ними цивілізацій... Власне безпристрасна візія історичних процесів, що довели, з одного боку, до занепаду (занепаду. – О. Я.) цілої низки цивілізацій, а з другого – до їх інтеграції в українській національній спільноті, і є предметом історії України, так і через неї підметом – предметом всесвітньої історії на даному ареалі» [11].

Значний вплив на дослідницьку тематику справляють не тільки локально-повсякденні обставини побутування (родинне оточення, мала Батьківщина та ін.), про які йшлося вище, а й більш загальні чинники, насамперед

соціокультурне та інтелектуальне середовище країни проживання. Тож перебіг соціально-політичних подій та процесів актуалізує певну тематику з обсягу історичної минувшини, виявляє її зв'язки зі злободенними проблемами тогочасного життя, спрямовує наукові ретроспективи на предметну область, яка видається привабливою та багатообіцяючою у світлі модерних соціокультурних та інтелектуальних впливів.

На перший план виступає *тематика, яка є своєрідною реакцією на інтелектуальні запити суспільства свого часу*. Зразок такої проблематики містила магістерська дисертація відомого російського історика Миколи Кареева «Селяни та селянське питання у Франції в останній чверті XVIII ст.», яка була захищена в 1879 р. у Московському університеті.

«Історією селянського питання у Франції, – згадував Кареев, – я зацікавився виходячи з того значення, яке мало це питання для Росії і після визволення селян, а взагалі зацікавленість Французькою революцією не може бути цілком зрозумілою з огляду на те, що не тільки я один вважав, рано чи пізно і у нас відбудеться революція» [12].

Зауважимо, що соціокультурний вплив, який скеровував дослідницькі інтенції (устремління) у напрямку історії Франції пізнього середньовіччя та ранньомодерної доби, був настільки потужним, що наприкінці XIX – на початку XX ст. склалася навіть російська школа істориків у вивченні французької аграрної історії другої половини XVIII ст. (М. Кареев, М. Ковалевський, І. Луцицький, П. Виноградов та ін.) [13].

Важливу роль у виборі теми дослідження відіграє особистий зв'язок «учитель–учень», за допомогою якого не тільки передається професійний досвід, а й оптимізується сам процес вибору, що спирається на фаховий кругозір досвідченого, зрілого дослідника. Водночас такий підхід до вибору тематики, особливо коли керівником є визначний учений, дає змогу в процесі вибору локальної теми залучити історика-початківця до розробки більш широкої проблематики, до певного напрямку досліджень науково-історичної школи. Відтак *вибір теми за участі наукового керівника* – засновника школи важко переоцінити.

Показовою у цьому плані є діяльність видатного українського історика Володимира Антоновича, який скеровував своїх учнів на розробку земельної (регіональної) історії Русі [14]. «З цієї впровадженої В. Антоновичем

школи, – зазначав Б. Крупницький, – вийшов ряд територіальних дослідників земель сіверської, чернігівської, волинської, подільської, київської, кривецької, дреговичської, смоленської, полоцької, переяславської, холмської, турово-пінської, болоховської» [15].

Монографічні студії, присвячені окремим землям, підготували та видали численні учні Антоновича: Микола Дашкевич (1852–1908) – «Болоховская земля и ее значение в русской истории» (К., 1878), Дмитро Багалій (1857–1932) – «История Северной земли до половины XIV ст.» (К., 1882), Никандр Молчановський (1858–1906) – «Очерк известий о Подольской земле до 1434 года» (К., 1885), Олександр Андріяшев (1863–1939) – «Очерк истории Волынской земли до конца XIV в.» (К., 1887), Михайло Грушевський (1866–1934) – «Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV ст.» (К., 1891), Митрофан Довнар-Запольський (1867–1934) – «Очерк истории Кривичской и Дреговичской земель до конца XII ст.» (К., 1891), Петро Голубовський (1857–1907) – «История Смоленской земли до начала XV в.» (К., 1895), Василь Данилевич (1872–1936) – «Очерк истории Половецкой земли до конца XIV ст.» (К., 1896), Василь Ляскоронський (1860–1928) – «История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII ст.» (К., 1897) та ін.

Зауважимо, що навіть цей перелік вибраних історичних праць свідчить про неабияку роль, яку відігравала постать Антоновича у гармонійному поєднанні зацікавлень молодих дослідників з інтересами розбудови регіонального напрямку досліджень у межах київської науково-історичної школи.

Висока фахова підготовка та широка ерудиція часто спонукають ученого до пошуку проблем, які в кращому разі лише сформульовані, але не розроблені у дослідницьких студіях. Зокрема, відомий історик, академік Микола Дружинін радив розрізняти три групи проблем у процесі вивчення наукової літератури: 1) проблеми, сформульовані та розв'язані попередніми авторами; 2) проблеми, сформульовані, але не розв'язані або розв'язані неправильно; 3) проблеми, які мають бути сформульовані та розв'язані, але випали з поля зору попередніх авторів [16]. Саме пошук нових проблем, невисвітлених або нерозроблених в історіографії, та тих, що перебувають на узбіччі наукових досліджень, видається особливо привабливим для істориків, що прагнуть знайти власний шлях у науці.

Одним із показників поступу історичної науки є еволюція, а точніше, зміна наукових знань про нашу минувшину. Вона відбувається з появою нових фактографічних відомостей, введенням до наукового обігу джерельного матеріалу, застосуванням новітнього методологічного інструментарію та висуненням модерних концептуальних підходів. Відтак розширення, поглиблення і конкретизація уявлень про історичну реальність спричиняються до появи нових гіпотез та концепцій, які вступають у конфронтацію з усталеними підходами і теоріями.

Так, у змаганні різних теоретичних побудов не тільки оновлюються науково-історичні знання, а й з'являється *контроверсійна тематика* дослідницьких студій, у яких репрезентовані новітні концепції та підходи. В українській історіографії хрестоматійним прикладом такої тематики є знамените есе Михайла Грушевського «Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії Східно-Слов'янства» (СПб., 1904).

Ця робота була спрямована проти «централістичної московської схеми» історії Східної Європи. Згідно з цією концепцією, історичний процес на теренах східнослов'янських народів (українського, білоруського та ін.) механічно та штучно вмонтовувався до історії Московської, або Російської, держави. Натомість Грушевський обстоював самостійні «схеми» історії кожного з народів та виступав проти абсолютизації державного чинника у наукових реконструкціях.

«Найбільше раціональне здається мені представлення історії кожної народності зокрема, в її генетичнім преемстві від початків аж до нині... Головні принципи: треба б усунути теперешній еклектичний характер «руської історії», сшивання до купи епізодів в історії різних народностей, консеквентно провести історію східно-слов'янських народностей і поставити історію державного життя на відповідне місце з іншими історичними факторами», – зазначав Грушевський [17].

Варто підкреслити, що «схема» Грушевського відображала не тільки індивідуальні творчі нахили та зацікавлення її автора, а й загальний поступ української історіографії, яка впродовж багатьох десятиліть готувала ґрунт для висунення цієї концепції. Зокрема, слід згадати регіональні студії школи Антоновича, про яку йшлося вище і до якої належав сам Грушевський.

Наразі слід зазначити, що контроверсійна проблематика наукових праць, якщо вона не є

реакцією на швидкоплинну суспільну кон'юнктуру з відповідним сенсаційним, екзотичним або містичним присмаком, постає внаслідок тривалих інтелектуальних пошуків та підготовчої роботи багатьох учених.

Більш того, поява контроверсійно спрямованих студій потребує сприятливих соціокультурних обставин, тобто такого часу, коли науковці та громадськість спроможні сприйняти і усвідомити нові ідеї та підходи. Тому не випадково інтелектуальна новація Грушевського була проголошена в умовах піднесення національно-визвольного та революційного рухів на початку ХХ ст.

Утім елементи контроверсійності зустрічаються під час розробки практично будь-якої теми. Адже у процесі виконання дослідницької студії уточнюються ті чи інші факти, розширюються або звужуються існуючі інтерпретації і тлумачення, коригуються пояснення та оцінки. Щоправда, ці контроверсії мають локальний характер і не можуть істотно вплинути на тему дослідження, на відміну від праць, у основу яких покладена контроверсійна проблематика, тобто конфронтація з існуючими концепціями та теоріями, їх критика і висунення альтернативних підходів.

Узагалі вибір теми наукової студії часто потребує досить значного проміжку часу, коли дослідник вивчає літературу та джерела, розглядає потенційні варіанти підготовки роботи, обмірковує та формулює проблему дослідження, коригує початкові задуми тощо. Зазвичай цей відрізок часу називають «інкубаційним періодом», або «періодом виношування теми».

«Цей інкубаційний період, – зазначає відомий український економіст, академік Костянтин Воблій, – може бути коротшим чи довшим, залежно від характеру, складності, трудності предмета дослідження. Не слід форсувати внутрішнього процесу, треба дати час йому дозріти» [18].

Саме у процесі «виношування теми» відбувається змагання між міркуваннями щодо можливості (час, відведений на дослідження, доступність джерел, стан вивчення питання та ін.) та доцільності (потенційне наукове значення, вірогідна перспективність, відсутність аналогів тощо) [19]. Однак загальний спектр мотивацій, якими керується письменник або вчений у творчій діяльності, надзвичайно широкий. Зокрема, відомий англійський письменник Джордж Оруелл виділяв чотири основні мотиви (окрім грошей), які тією чи іншою мірою властиві творчості кожного письменника

або вченого: 1) чистий егоїзм; 2) естетичний екстаз; 3) історичний імпульс; 4) політична мета [20].

Відомості про мотиви та причини, які спонукали вченого обрати певну тему або спинитися на певному предметі дослідження, традиційно подаються у передмові до студії. Вони допомагають краще зрозуміти та усвідомити хід думок, логіку й техніку викладу матеріалу, дослідницькі пріоритети, узагальнення, припущення та оцінки.

Зокрема, у передмові до своєї студії «Люди Старої України» (Мюнхен, 1959) Олександр Оглоблин дав досить цікаві коментарі щодо вищеназваної теми дослідження, які були своєрідною антитезою поглядам відомого історика Олександра Лазаревського (1834–1902), що вирізнялися суворою критикою української аристократії. «Невтомний шукач архівних скарбів, він був надто захоплений своїм матеріалом, а це здебільшого були судові та адміністративні акти, які фіксували насамперед не кращих людей і не добрі їх діла, а людей гірших та їхні темні вчинки... – писав Оглоблин. – Лазаревський, природно, засудив тих *«Людей Старої Малороссии»*, але він не помітив серед них *«Людей Старої України»* (виділення О. Оглоблина. – О. Я.), тих, що не пили крові свого народу, а навпаки, власну кров, власну працю, власну думку віддавали для його добробуту, його освіти та культури, його національної волі та державної незалежності. Їм, цим *«Людьми Старої України»*, ми й присвячуємо ці нариси» [21]. Таким чином, ознайомлення з дослідницьким кредо Оглоблина дає змогу цілеспрямованіше й систематичніше сприйняти його наукові погляди і оцінки, що свого часу відзначили й рецензенти цієї праці [22].

Нерідко у процесі вибору теми для першого дослідження історики доводиться відмовитися не тільки від попередніх планів, а навіть від теми взагалі. «... Працював я завжди самостійно та незалежно, – згадував учень В. Ан-

тоновича, історик Іван Каманін. – Я ніколи не міг зважитися прохати В. Б. (Володимира Боніфатійовича Антоновича – О. Я.) вказати мені тему чи архівний матеріал задля праці. До всього я поклав доходити власним гірким досвідом. Після деяких невдалих тем, що я вибрав зопалу, я потім уже не робив помилок» [23]. Вочевидь, такі випадки з тематикою не були поодинокими як серед дослідників-початківців, так і серед досвідчених учених. Недарма визначний російський історик Василь Ключевський вважав, що молодим ученим слід упродовж певного часу самостійно попрацювати на науковій ниві та здобути базові фахові навички, щоб отримувати його консультації. «Мені здавалося, – писав його учень, відомий історик Юрій Готьє, – що *«додумуйся сам»* було його лозунгом, його девізом у ставленні до спеціалістів-початківців та до молодих учених» [24].

З часом наукова практика виробила кілька найзагальніших рекомендацій стосовно тематики історичних студій, яких варто дотримуватися дослідникам-початківцям. У стислому вигляді вони формулюються так:

1. Проблемне спрямування теми для будь-якого дослідження.

2. Конкретність теми науково-історичної студії, яка досягається за рахунок окреслення просторово-часових та предметних меж роботи.

3. Лаконічність назви роботи. Інколи пропонуються навіть формальні обмеження: назва має складатися з 10–12 слів та ін.

4. Звуження тематики досліджень, які є надто широкими у хронологічному, просторовому або проблемному відношенні.

5. Наявність достатньої джерельної бази для підготовки та написання дослідницької праці.

Проте наведені вище міркування в жодному разі не варто сприймати як аксіоматичні положення, а слід розглядати творчо та критично.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гораций. Наука поэзии // Гораций. Собрание сочинений / Отв. ред. С. В. Чистобаев; Вст. ст. В. С. Дурова. – СПб., 1993. – С. 344.
2. Оглоблин О. Мій творчий шлях українського історика // Зб. на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина / Відп. ред. В. Омельченко. – Нью-Йорк, 1977. – С. 21–22.
3. Костомаров Н. И. Автобиография // Костомаров Н. И. Автобиография. Бунт Стеньки Разина. – К., 1992. – С. 100; *Энциклопедия жизни и творчества* Н. И. Костомарова (1817–1885) / Предс. редкол. В. А. Смолий; зам. предс., науч. ред. и рук. авт. кол. Ю. А. Пинчук. – Киев; Донецк, 2001. – С. 196, 320.
4. Молчановский Н. Письмо к редактору из Стокгольма (О бумагах шведского государственного архива по истории Малороссии) // Киев. старина. – 1899. – № 4. – С. 75–89; *Архив Юго-Западной России*. – К., 1908. – Ч. 3, т. 6: Акты Шведского государственного архива, относящиеся к истории Малороссии

- (1649–1660 гг.) / Под ред. Н. В. Молчановского. – 482 с.
5. *Крупницький Б. Д.* Д. І. Дорошенко І.: (Спомини учня) // Наук. зб. УВАН. – Нью-Йорк, 1952. – Т. 1. – С. 14–15.
6. *Крупницький Б.* Теофан Прокопович і шведи (Інформаційний нарис) // Зап. Чина Св. Василя Великого (Жовква). – 1935. – Т. 6, вип. 1-2. – С. 296–307; *Його ж.* Карл XII в старій і новій шведській літературі // Мазепа: Зб.: У 2 т. – Варшава, 1938. – Т. 1. – С. 64–82; *Його ж.* Мазепа в світлі шведської історіографії // Там само. – Т. 1. – С. 83–93; *Його ж.* Пляни Мазепа в зв'язку з плянами Карла XII перед українським походом шведів // Там само. – Т. 1. – С. 94–105; *Його ж.* Мазепа і шведи в 1708 р. (на основі споминів і листування сучасників) // Там само. – 1939. – Т. 2. – С. 3–12; *Його ж.* Шведи і населення на Україні в 1708–1709 рр. (на підставі шведських джерел) // Там само. – Т. 2. – С. 13–23; *Його ж.* З донесень Кайзерлінга 1708–1709 рр. // Там само. – Т. 2. – С. 24–35; *Його ж.* Miscellanea Mazeriana: (I. Про старечий вік Мазепа; II. Про дату смерті Мазепа) // Там само. – Т. 2. – С. 88–92.
7. *Субтельний О.* Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст. / Пер. з англ. В. Кулика. – К., 1994. – С. 4–10.
8. *Прицак О.* Що таке історія України? (Доповідь, виголошена 17-го травня 1980 року на відзначення 30-ліття УВАН у ЗСА) // Свобода (Джерсі-Сіті). – 1980. – 29 лип. – 1–2, 5 серп. – № 165. – С. 2; № 166. – С. 2; № 167. – С. 2; № 168. – С. 2; № 169. – С. 2; № 170. – С. 2–3.
9. *Бродель Ф.* Что такое Франция? – М., 1994. – Кн. 1: Пространство и время. – С. 11.
10. *Домбровський О.* Що таке історія України? // Укр. історик. – 1982. – № 1/2. – С. 76–93.
11. *Прицак О.* Що таке історія України? (Доповідь, виголошена 17-го трав. 1980 року на відзначення 30-ліття УВАН у ЗСА) // Свобода (Джерсі-Сіті). – 1980. – 5 серп. № 170. – С. 3.
12. *Кареев Н. И.* Прожитое и пережитое / Вст. ст. и ком. В. П. Золотарева. – Л., 1990. – С. 250.
13. *Фролова И. И.* Значение исследований Н. И. Кареева для разработки истории французского крестьянства в эпоху феодализма // Средние века. – М., 1955. – Вып. 7. – С. 316–318.
14. *Ульяновський В., Короткий В.* Володимир Антонович: Образ на тлі епохи. – К., 1997. – С. 127.
15. *Крупницький Б.* Теорія III Риму і шляхи російської історіографії. – Мюнхен, 1952. – С. 11.
16. *Дружинин Н. М.* Воспоминания и мысли историка. – 2-е изд., доп. – М., 1979. – С. 92.
17. *Грушевський М.* Звичайна схема «русской» історії й справа раціонального укладу історії Східного Слов'янства / Отд. отт. из сб.: «Статьи по славяноведению». – СПб., 1904. – С. 7.
18. *Воблий К. Г.* Організація роботи наукового працівника (методика і техніка). – 3-те вид. – К., 1969. – С. 111.
19. *Вейнберг Б. П.* Очерк методики научной работы. – М., 1928. – С. 22–23.
20. *Оруэлл Д.* Почему я пишу // Оруэлл Д. Эссе. Статьи. Рецензии: В 2 т. – Пермь, 1992. – Т. 2. – С. 9–10.
21. *Оглоблин-Мезько О.* Люди Старої України та інші праці / Ред. Л. Винар. – Острог; Нью-Йорк, 2000. – С. 37–38.
22. *Історик.* Невдала спроба реабілітації українського шляхетства // За синім океаном (Нью-Йорк). – 1960. – № 4. – С. 18; *Оглоблин О.* Люди Старої України. – Мюнхен: Вид-во «Дніпрова хвиля», 1959. – 328 с. – Рец. *Полонська-Василенко Н.* // Укр. самостійник (Мюнхен). – 1961. – № 43. – С. 44; *Білас Л.* Ідеологія як історія і як поезія (З приводу двох нових праць О. Оглоблина) // Сучасність (Мюнхен). – 1961. – № 7. – С. 46–47.
23. *Невидані* спомини І. М. Каманіна про В. Б. Антоновича // Україна. – 1928. – № 6. – С. 68.
24. *Готьє Ю. В. О.* Ключевский как руководитель начинающих ученых (Из личных воспоминаний) // В. О. Ключевский: Характеристики и воспоминания. – М., 1912. – С. 180.